

Maine de Biran ja Henri Bergson tiedon kehittymisestä ja filosofian luonteesta

Lectio praecursoria 18.12.2021

LAURI MYLLYMAA

Arvoisa kustos, arvoisa vastaväittäjä, hyvät kuulijat.

Filosofia on nähdäkseni taitoaine samassa mielessä kuin matematiikka. Näkemykseni valkeni minulle kesken väitöskirjatyön, joten en voi pitää sitä työni alkusysäyksenä. En oikeastaan muista työni alkuperäistä tahtoa, eikä sen muistamisella ole juurikaan merkitystä. Tänään tehtäväni on välittää teille työni toteutumiseen vaadittu mielekkyys ja henki, joiden valkeneminen on nähdäkseni työni merkittävin henkilökohtainen saavutus.

Väitöstyön alkuaikoina uskottelin itselleni, että minua kantoi filosofiassa filosofian ominaisluonteen tutkiminen. Työn edetessä sydämelleni valkeni, ettei sillä ollut aavistustakaan mitä filosofia on. Uskotteluni kävi yhä teennäisemmäksi ja filosofian määrittelyn etsintä tuloksettomaksi. Kaikki kohtaamani filosofian kuvaukset aiheuttivat minussa vain väsymystä. Nämä kuvaukset eivät varsinaisesti määritelleet filosofiaa, enkä siten voinut sitoutua niistä yhteenkään. Filosofian tutkijana minun oli kuitenkin tehtävä jotain, mitä voitaisiin yleispätevästi kutsua filosofiaksi.

Käsissäni oli filosofeja, joita kai filosofian ominaisluonteen löytääkseni olin päätenyt tutkimaan. Mutta mitä varten tutkin

menneitä filosofejia, kuolleiden ihmisten kirjoituksia? Mitä tavoittelin lukemalla heitä ja heistä kirjoittaneita? Laiska itsetutkiskeluni johti minut vastaamaan itselleni, että tavoittelin syvempää ymmärrystä mielenkiintoisista ja tärkeistä aiheista. Mutta ymmärrys on sellaisenaan pelkkä taikasana omien kiinnostuksen kohteiden perusteettomalle oikeuttamiselle. Mielenkiintoisuus ja tärkeys ovat sosiaalisen kanssakäymisen ja apurahahakemusten täytesanoja.

Kätteni olivat mustanaan kuolleita kirjaimia, sydämeni turta ja tajuntani onnessa. Aiemmat opintoni ja siihenastinen väitöskirjatyö samentuivat hajamielisen tarkkaamattomuudeksi. Tarkkaamaton antaa ajan virrata ja tapahtumien kulkea ohitseeseen eikä kykene keskittymään vakaasti tajuntansa kohteisiin. Hän ei pysähdy ja ota opikseen – hänen sydämensä ei kykene heräämään kohdalleen osuvista asioista. Hän tarttuu vain siihen, minkä saa käsiinsä. Tällaiselta mennyt elämäni filosofian parissa alkoi minusta tuntua.

Hajamielisenä olin onnekseni päätynyt tilanteeseen, missä käsiini oli valikoitunut kaksi filosofiaa, Maine de Biran ja Henri Bergson, joiden metafysiikkakäsityksiä olin ryhtynyt tutkimaan. Täten tutkimuskohteeni keskittyi ranskalaiseen 1800-luvun filosofiaan. Maine de Biran eli vuodesta 1766 vuoteen 1824 ja Bergson vuodesta 1859 vuoteen 1941.

Olin huomaamattani päätynyt historioitsijaksi. Valitsin filosofian historian pääasialliseksi tutkimusalakseni todennäköisesti epäselvän tilanteeni vuoksi. Enhän enää ymmärtänyt mitä filosofia on, enkä siten ymmärtänyt, mitä minun tulisi oppialani kanssa tehdä. Tarkkaamatta historialliseen asetelmaan päätyneenä aloin havaita Maine de Biranin ja Bergsonin filosofioissa kilvoittelun mahdollisuuksia, joissa voisin harjoittaa oppialani tarmoa. Tahtoni alkoi herätä. Ja tahto on nähdäkseni yhtä kuin persoonallisuus.

Historiallinen asetelma Maine de Biranin ja Bergsonin kanssa tarjosi minulle oivallisen mestarin ja kisällin asetelman. Minun oli mielekästä syventyä mestareihin, kun itse olin neuvoton. Filosofianhistoriallisen tutkimuksen puitteissa muotoilin tutkimusongelman ja tutkimushypoteesin ja päätin toteuttaa

suunnitelmani molempien filosofien tapauksissa erikseen. Ryhdyin siten kahdesti kisälliksi kahden mestarin opeille. Väitöskirjasta ei kuitenkaan tullut kahden erillisen työn kokonaisuutta, vaikka sen kirjoittamiseen sisältyikin kaksi toisistaan riippumatonta työvaihetta. Toin suunnitellusti nämä kaksi työvaihetta yhteen väitöskirjaan luontevasti sopivalla tavalla. Ensin abstrahoin eli erotin huolellisesti Maine de Biranin ja Bergsonin metafilosofiset eli filosofian luonnetta koskevat tavoitteet niiden alkuperäisistä asiayhteyksistä. Abstrahoinnin jälkeen vertailin näitä tavoitteita keskenään.

Kahden filosofin tutkiminen samassa väitöskirjassa luomalani menetelmällä näytti pelastaneen minut pahimmasta tilanteestani filosofian tutkijana. Näiden kahden filosofin tavoitteisiin syventyminen alkoi kehittää ymmärryskykyäni ja johdattaa minua varmaan suuntaan. Ne johdattivat minut kahteen aiheeseen eli filosofian luonteeseen taitoaineena ja filosofian tutkimukseen erityisenä generatiivisena selittämisenä. Oivalsin, että historiallinen tutkimus näytti välttämättömältä avaukselta näiden kahden aiheen selventämiseen, ja oli onnekasta, että päädyin sattumalta historioitsijaksi. Väitöskirjan laatimisen jälkeen koettelin tätä historiallista asetelmaa laatimalla teoreettisen filosofian kurssin generatiivisesta selittämisestä, ja se näyttää olleen menestys.

Hahmotellaanpa nopeasti generatiivisuuden historiallinen viitekehys ja se, mitä tällä käsitteellä tarkoitan.

Varhaismodernin filosofian suurnimillä René Descartesilla, John Lockella ja Gottfried Wilhelm Leibnizilla kehitysteoreettiset näkemykset tiedosta eivät olleet heidän filosofioidensa keskiössä, eivätkä tiedon alkuperän kehitysteoriat ehkä olleet sen aikaisen tietämyksen valossa edes mahdollisia. Vasta 1700-luvun puolivälissä ranskalainen filosofi Étienne Bonnot de Condillac väitti löytäneensä ratkaisun tiedon alkuperään ja luonteeseen esittämälläan generatiivisella selitysmallilla. 1800-luvun alussa ranskalainen Joseph Marie Degérando julkaisi teoksen inhimillisen tiedon kehittymisestä. 1800-luvun jälkimmäisellä puolella englantilainen filosofi Herbert Spencer tarjosi oman

evolutiivisen selityksensä tiedon perustekijöiden kehittymisestä. Tässä historiallisessa viitekehyksessä Maine de Biran ja Bergson toimivat.

Condillac oli tärkeä tiennäyttävä Maine de Biranille ja Spencer Bergsonille. Kuitenkin Maine de Biranin ja Bergsonin kehitysteoreettiset selitysmallit poikkesivat oleellisesti edeltäjistään. En voi riittävästi korostaa, kuinka kehitysteoreettinen näkökulma on Maine de Biranin ja Bergsonin filosofoiden keskiössä. Tämä oivallus nimittäin tässä yksinkertaisessa muodossaan, että nämä kaksi filosofia pyrkivät selvästi kartoittamaan tiedon alkuperää ja kehittymistä, havahdutti minut kaikista aiemmista järkeilyistäni. Yllätyksekseni yksikään aikaisempi tutkimus ei ollut lähestynyt Maine de Birania ja Bergsonia näin selkeästi tiedon kehitysteoreettisesta näkökulmasta. Filosofisessa tutkimusperinteessä oli siten puute, jonka korjaamiseen olin hajamielisenä ryhtynyt. Työni muuttui henkilökohtaisesta filosofisen mielekkyyden etsimisestä tutkimukselliseksi välttämättömyydeksi.

Hyvä yleisö, pyydän kärsivällisyyttänne seuraavassa päätellessä, jossa osoitan tämän välttämättömyyden sellaisena kuin sen käsitan. Sovitaan ensin, että filosofia on taitoaine, joka hyödyntää ja kasvattaa ihmisen ajattelukykyä. Sovitaan sitten, että tieto-oppi on filosofian ala, joka tutkii tiedon luonnetta ja pätevyyttä. Todetaan lopuksi metafysiikan yleinen määritelmä: metafysiikka tarkoittaa filosofian osa-aluetta, joka tutkii asioita sinänsä.

Pyrkikää nyt vakavoittamaan tajuntanne ja kysykää itseltänne: kuinka voin pitää ajatuksiani ja sanojani tietona, jos en selvästi ymmärrä sen kyvyn lähtökohtia ja tarkoitusperiä, josta ajatukseni ja sanani virtaavat? Kysykää vielä: jos en tiedä sen kyvyn lähtökohtia ja tarkoitusperiä, josta ajatukseni ja sanani virtaavat, kuinka voin pitää edes mahdollisena ajatella asioita sinänsä? Pyydän kärsivällisyyttänne vielä yhteen kysymykseen: missä määrin ajattelette tiedon, asioiden, olemassaolon ja usean muun perimmäisenä ilmiönä olettamanne tosiasian kuten ava-

ruuden, ajan, syyn ja seurauksen olevan lähinnä tarkkaamattoman käsiin eksyneitä, yhteiselämän kielenkäytön antamia muotteja, jotka ehdollistavat ajatuksianne ja tuntemuksianne?

Juuri näihin kysymyksiin Maine de Biran ja Bergson ovat keskittäneet filosofiset tavoitteensa. Ja juuri näitä tavoitteita minä lähdin selventämään. Tässä piilee myös työn henkilökohtaisuuden hyöty: jos en olisi ryhtynyt kahden filosofin kisälliksi ja tarmokkaasti ponnistellut myötäelämään heidän käsityksiään filosofian lähtökohdista ja tarkoituseristä, en todennäköisesti olisi saanut riittävää älyllistä yhteyttä näihin filosofioihin enkä kai filosofiaankaan.

Työskentelin pitkään sisäistäkseni Maine de Biranin ja Bergsonin käsitykset ajattelusta – monesti eronteko ja tavoitteiden yhtenevyys saivat minut oivaltamaan yhä kirkkaammin kummankin filosofisen järjestelmän ominaisuuteen. Koen tässä asiayhteydessä parhaaksi jatkaa heidän selkeimmällä samankaltaisuudellaan. Yhteistä Maine de Biranille ja Bergsonille on inhimillisen ajattelun kahtalaisuus heidän teorioissaan. Maine de Biranille ihmisajattelu hyödyntää tarkkaavuutta ja reflektiota, Bergsonille puolestaan älykkyyttä ja vaistoa. Molemmista filosofeista tehdyissä aikaisemmissa tutkimuksissa nämä ihmisajattelun kahtalaisuudet ovat selviöitä ja niiden käsittelyyn on keskitytty runsaasti. Tutkimuksessani olenkin enemmän kiinnostunut Maine de Biranin ja Bergsonin tavoitteista, joiden tuotteita ja ratkaisuyrityksiä sekä tarkkaavuus ja reflektio että älykkyys ja vaisto ovat.

Ajattelun sijasta puhun väitöskirjassa kognitiosta, joka täsmällisemmin tavoittaa Maine de Biranin ja Bergsonin käsittämät kahtalaiset tietokyvyt. Molemmat filosofit ovat tavoitelleet tämän kognitiivisen kahtalaisuuden selkeyttämistä, koska he vastaavat tällä kahtalaisuudella ratkaiseviin tieto-opillisiin ja metafyytisiin ongelmiin. Heidän työskentelyään on johtanut tarve kehittää filosofian itsetietoisuutta luontaisen ihmisajattelun lähtökohdista ja tarkoituseristä.

Pohditaan vielä filosofista ajattelua matemaattisen ajattelun kaltaisena kyknä. Matemaattinen ajattelu on ihmiselle luontai-

nen ajattelukyky, jota matematiikka kykenee jalostamaan ja kehittämään. Samalla tavalla filosofian tulisi olla ala, joka keskittyy tietyn ihmiselle ominaisen ajattelukyvyn jalostamiseen ja kehittämiseen. Maine de Biran ja Bergson antavat rakenteeltaan erilaiset mutta tavoitteiltaan yhtenevät kehitysteoriat tästä filosofian hyödyntämisestä, ihmiselle luontaisesta ajattelukyvystä.

Sekä Maine de Biran että Bergson ovat määritelleet filosofian aktiivisen ajattelun tai tietokykyjen hyödyntämisen näkökulmasta. Kutsun tätä näkökulmaa kognitiiviseksi näkökulmaksi. Jos Maine de Biran ja Bergson määrittelevät filosofian kognitiivisesti, niin kysytte varmaan, että eikö tiedekin tule siten määritellä kognitiivisesti? Asia on juuri näin molempien filosofien tapauksissa: sekä filosofia ja tiede että niiden ero ja yhteistyö tulee määritellä kognitiivisesti. Maine de Biran syventyi filosofiassaan ensisijaisesti hänen ihmistieteeksi (*science de l'homme*) kutsumansa tutkimuksen rooliin filosofisen ja tieteellisen tutkimuksen jäsentäjänä, kun tutkimuskohteena on ihminen. Tässä viitekehyksessä onnistun myös selventämään Maine de Biranin käsitystä fysiologiasta ja psykologiasta tieteinä, joista edellinen näyttää oleellisesti liittyvän tuona aikana orastavan biologian kehittymiseen itsenäiseksi tieteekseen.

Bergson käsitti tieteen alati erikoistuvien erityistieteiden kokonaisuutena, jossa jokainen erityistiede on sitä täsmällisempi ja tehokkaampi mitä tarkemmin se kykenee rajaamaan tutkimuskohteensa. Tämä laantumaton erikoistuminen ei siten ole tieteenalojen heikkous vaan välttämätön seuraus tieteen ominaisuudesta. Käsitteellistysten ja näkökulmien erikoistuminen ja eriytyminen aiheuttavat kuitenkin tieteelle yhteensovitamattomuuden ongelmia, ja tieteenalojen keskinäinen täydentävyys vaikeutuu. Bergsonille filosofia on vastaus tähän ongelmaan. Filosofian tehtävänä on kehittää tietokykyä, joka kykenee yhdistämään sovitettavissa olevien erityistieteiden tuloksia yhteen ymmärtämällä selkeästi yhteisesti jaetun tutkimuskohteen.

Saatan väitöskirjassani asettamani tavoitteen päätökseen tuomalla Maine de Biranin ja Bergsonin metafilosofiset tavoitteet yhteen ja vertailemalla niitä. Työssäni päädyn kutsumaan

samoja päämääriä jakavia metafilosofisia tavoitteita konvergenteiksi eli toisiaan läheneviksi. Tarkoitin konvergenssilla sitä, että jos näitä metafilosofisia tavoitteita toteutetaan johdonmukaisesti, niiden voidaan olettaa päätyvän samankaltaisiin lopputuloksiin. Olen tunnistanut ja eritellyt Maine de Biranilta ja Bergsonilta kolme metafilosofista tavoitetta. Ensimmäinen tunnistamani tavoite liittyy inhimillisen tiedon alkuperään ja kehittymiseen. Toinen tunnistamani tavoite liittyy tiedon alkuperän ja kehittymisen seurausten osoittamiseen filosofialle. Kolmas tunnistamani tavoite liittyy siihen, kuinka ymmärrys tiedon alkuperästä ja kehittämisestä selkeyttävät tieteen ja filosofian välistä täydentävää vastavuoroisuutta. Nämä kolme tavoitetta ovatkin olleet tämän lektion keskiössä.

Väitöskirjatyöni lopputulos on historiallinen tutkimus filosofian kognitiivisista lähtökohdista ja tarkoituseristä Maine de Biranilla ja Bergsonilla. Uskon että selkeys ja itsetietoisuus ovat kaiken todellisen ajattelun lähtökohdat. Väitöstyöni on viimeistelty, mutta arvioni mukaan olen työni aikana omaksunut vasta filosofian taidon alkeet.

Jyväskylän yliopisto

